

Міністерство освіти і науки України

Гроші і кредит

Конспект лекцій

для студентів 2 курсу

зі спеціальності 5.05030901 «Бухгалтерський облік»

071 Облік і оподаткування

денної форми навчання

Любешів – 2018

УДК

До друку _____ Голова Навчально-методичної ради Луцького НТУ.
(підпис)

Електронна копія друкованого видання передана для внесення в репозитарій
Луцького НТУ _____ директор бібліотеки.
(підпис)

Затверджено Навчально –методичною радою Луцького національного
технічного університету,
протокол № _____ від _____ 2018р.

Рекомендовано до видання методичною радою Любешівського
технічного коледжу Луцького НТУ,
протокол № _____ від _____ 2018р.

Розглянуто і схвалено на засіданні циклової комісії викладачів дисциплін
економічного спрямування Любешівського технічного коледжу Луцького НТУ,
протокол № 7 від 15 березня 2018 р.

Укладач: _____ В.М, Колядюк, викладач вищої категорії
(підпис)

Рецензент: _____ Ю.А. Подерня-Масюк, к.е.н.
(підпис)

Відповідальний
за випуск: _____ Т.П. Кузьмич, методист коледжу
(підпис)

Гроші і кредит [Текст]: конспект лекцій для студентів напрямку підготовки
6.030509 «Облік і аудит» денної форми навчання/
уклад. В.М, Колядюк. – Любешів: Любешівський технічний коледж Луцького
НТУ, 2018. – 27 с.

Видання містить лекції, перелік рекомендованої літератури, призначене для
студентів напряму підготовки 6.030509 «Облік і аудит» денної форми навчання

В.М, Колядюк, 2018

Тема 1 Сутність і функції грошей

1.1. Походження грошей.

В економічній літературі розглядаються два підходи до походження грошей: **раціоналістична та еволюційна концепції**.

Раціоналістична концепція пояснює походження грошей в результаті певної раціональної угоди між людьми, які впевнились у тому, що для руху вартостей в міновому обороті необхідні спеціальні інструменти – законодавчі акти держави (*засновник даного підходу походження грошей - Аристотель*). Дана концепція не відкидає товарну природу грошей, але не погоджується з їх стихійною появою.

Процес еволюції та становлення грошей представляє собою розвиток форм вартості:

- *Проста форма вартості* – найпростіша форма, випадкова, обмін не був регулярним.

- *Розгорнута форма вартості* – один товар зустрічається при обміні з великою кількістю і інших товарів-еквівалентів. При обміні виникає невідповідність попиту і пропозиції на конкретному ринку. Певний товар виражає свою вартість у споживчій вартості інших товарів.

- *Загальна форма вартості* – серед продуктів, котрі обмінюються на ринку, виділяються такі, попит на які є найбільший. Це така форма вартості це така форма, за якої безліч товарів обмінюються на якийсь один товар і цей товар стає загальним еквівалентом.

- *Грошова форма вартості* – роль загального еквіваленту закріплена за одним товаром.

Еволюційна концепція пояснює походження та розвиток грошей як тривалий еволюційний процес, зумовлений стихійним розвитком товарного виробництва та обміну.

Отже, гроші за своїм походженням – це товар. Виділившись із загальної товарної маси, вони зберігають товарну природу і мають ті ж самі дві властивості, що і будь-який інший товар: володіють споживчою вартістю (наприклад, золото в формі грошей може використовуватися як прикраса і задовольняти естетичні потреби людини) і вартістю, оскільки на виробництво товару-грошей (золота) витрачена певна кількість суспільної праці.

В той же час гроші, на відміну від звичайних товарів, є особливим товаром:

споживча вартість товару, що виконує роль загального еквіваленту ніби подвоюється (крім конкретної споживчої вартості, вони мають загальну споживчу вартість, оскільки з їх допомогою людина може задовольнити будь-яку потребу);

вартість грошей має зовнішню форму прояву до їх обміну на ринку. Товар-гроші завжди можна обміняти на будь-який інший товар, необхідний власнику грошей. В той час, як вартість звичайного товару прихована і виявляється в процесі обміну, коли товар продається на ринку.

Гроші - це специфічний товар, що має властивість обмінюватись на будь-який інший товар, тобто є загальним еквівалентом і який розвивається на кожному етапі товарного виробництва і наповнюється новим змістом, що ускладнюється зі зміною умов виробництва.

1.2. Види грошей.

Повноцінні гроші – гроші, у яких номінальна вартість відповідає реальній вартості, тобто вартості матеріалу, з якого вони зроблені. До таких грошей відносять:

- металеві гроші (мідні, срібні, золоті монети, зливки металів). Лицьова сторона монети - *аверс*, зворотна – *реверс* і обріз – *гурт*;

- *товарні гроші* - предмети першої необхідності, предмети розкоші (зерно, сіль, хутро, намиста).

Змішані гроші – наявність в обігу паралельно золотих, срібних монет та паперових грошей.

Неповноцінні гроші – це гроші, які не мають власної вартості.

Знаки вартості (замінники повноцінних грошей) - гроші, номінальна вартість яких вище реальної, тобто витраченої на їх виробництво суспільної праці. До них належать:

1) *металеві знаки вартості* – золота монета, що стерлася; білонна монета;

2) *паперові знаки вартості*, зроблені, як правило, з паперу (розрізняють паперові і кредитні гроші).

Паперові гроші – це представники неповноцінних грошей, які з'явилися як замінники золотих монет. Право випуску паперових грошей привласнила собі держава. Різниця між номінальною вартістю випущених грошей і вартістю їх випуску утворює *емісійний дохід казни*, що є істотним елементом надходжень до державної казни (бюджету).

На даному етапі знаходяться в обігу *казначейські векселі*, що випускаються державою для покриття дефіциту державного бюджету.

Банкнота – кредитні гроші, що випускаються центральним (емісійним) банком країни.

Білонна монета - дрібна монета, виготовлена з дешевих металів, наприклад міді, алюмінію.

Кредитні гроші виникають з розвитком товарного виробництва, коли купівля-продаж здійснюється з розстрочкою платежу (в кредит). Їх поява пов'язана з функцією грошей як засобу платежу, де гроші виступають зобов'язаннями продавця, які повинні бути погашені у заздалегідь встановлений термін. Першочергове економічне значення цих грошей – зробити грошовий обіг еластичним, здатним відображати потреби товарообігу в готівкових грошах, економити повноцінні гроші, сприяти розвитку безготівкового обігу.

Кредитні гроші пройшли наступний шлях розвитку: вексель, чек, електронні гроші, кредитні картки.

Вексель – письмове безумовне, нічим не обумовлене зобов'язання боржника сплатити певну суму в заздалегідь обговорений термін і у встановленому місці. Розрізняють *простий вексель*, виданий боржником, і *переказний (трату)*, виписаний кредитором і направлений боржнику на підпис з поверненням кредитору. *Переказний вексель* (трата) може перебувати в обігу завдяки переказному напису (індосаменту) на зворотному боці документа. По мірі збільшення переказних написів циркулярна чинність векселя зростає, оскільки кожний індосант несе солідарну відповідальність по векселю. Розрізняють також *комерційний вексель* (видається під заставу товару) і *банківський вексель*, видається банком-емітентом за наявності певної суми клієнта на депозиті. На відміну від комерційного банківський вексель має депозитну форму.

Чек – вид кредитних грошей, ідо виступає як грошовий документ встановленої форми, який містить безумовний наказ власника рахунку в кредитній установі виплатити держателю чека зазначену суму. Розрізняють три основні види чеків:

1. *іменний* – чек на певну суму без права передачі;
2. *на пред'явника* – чек без вказівки одержувача;
3. *ордерний* – чек на певну суму з правом передачі шляхом індосаменту на звороті документу.

Розрахунковий чек – це письмове доручення банку здійснити грошовий платіж з рахунку чекодавця на рахунок чекодержателя, тобто вони використовувались для безготівкових платіжні: розрахунків.

Грошові чеки служили для отримання підприємствами і організаціями готівкових коштів.

Електронні гроші – це абстрактна назва грошових коштів, які використовуються їх власниками на основі електронної системи банківських послуг.

1.3. Функції грошей.

Функція міри вартості - спроможність вимірювати вартість всіх товарів, служити посередником при визначенні ціни. Виражена в грошах вартість товару є ціною. Ціну може мати тільки той товар, що знаходиться у відносній формі вартості. Самі гроші ціни не мають, їх вартість не може бути виражена в них же самих. Замість ціни гроші володіють *купівельною спроможністю*, яка виражаються в абсолютній кількості товару, що можна за них купити.

Функція міри вартості відображає відношення товару до грошей, як загального еквіваленту. Міра вартості – економічна функція грошей, що залежить від держави. Масштаб цін має юридичний характер, залежить від держави і служить для вираження не вартості, а ціни товару. Через масштаб цін, ціна, що надається товару як показник величини вартості, перетворюється в преїскурантну або ринкову ціну виражену в національній грошовій одиниці.

Функція грошей як засіб обігу – безперервний обмін грошей на товари, при цьому постійною потребою є наявність необхідної маси готівкових грошей в обігу. Дана функція реалізується під час платежу готівковими грошима за товари в момент їх купівлі.

Функція грошей як засобу платежу – виникає, коли товари продаються з розстрочкою платежу, у кредит.

Функція грошей як засобу нагромадження і заощадження. Гроші виступаючи загальним еквівалентом, тобто забезпечуючи його власнику отримання будь-якого товару, стають загальним втіленням багатства. Тому у людей виникне прагнення до їх накопичення та заощадження. Для утворення скарбів гроші вилучаються з обігу, тобто акт купівлі-продажу переривається. Однак просте накопичення і заощадження грошей власнику додаткового доходу не приносить.

На відміну від попередніх двох функцій гроші як засіб накопичення і заощадження повинні володіти здатністю зберігати вартість хоча б на певний період і бути реальними. Виконання грошима функції засобу накопичення є важливою передумовою розвитку кредитних відносин, за допомогою яких стає можливим використання тимчасово вільних коштів, що утворюються в різних сферах

господарства і населення для надання їх в позику підприємствам і організаціям інших галузей і окремим кредиторам.

Функція світових грошей - в якості міжнародного засобу гроші виступають при розрахунках за міжнародними балансами. Якщо платежі даної країни за певний період перевищують її грошові надходження від інших країн, то гроші виступають засобом платежу. Під час надання позик або субсидій однією країною іншій відбувається переміщення частини багатства від однієї держави до іншої в грошовій формі, при цьому гроші виконують роль матеріалізації суспільного блага.

Тема 2 Грошовий обіг і грошова маса

2.1. Характеристика і структура грошового обороту.

Грошовий оборот – безперервний рух грошей у процесі виробництва, розподілу й обміну суспільного продукту і перерозподілу національного доходу, здійснюється через обіг готівки та шляхом безготівкових розрахунків.

В залежності від виду відносин, які обслуговує грошовий оборот, його можна поділити на:

- грошово-розрахунковий оборот, який обслуговує розрахунки за товари та послуги і нетоварні зобов'язання юридичних та фізичних осіб;

- грошово-кредитний оборот, який обслуговує кредитні відносини в господарстві;

- грошово-фінансовий оборот, що обслуговує фінансові відносини в господарстві.

Залежно від форми грошей, в якій відбувається грошовий оборот, він поділяється на готівковий і безготівковий.

Грошовий обіг – це рух грошей, що обслуговує сферу обміну, є одним із секторів грошового обороту.

Групи суб'єктів грошового ринку:

- Фірми;
- Домашні господарства;
- Державні структури;
- Фінансові посередники

Чотири ринки моделі грошового обороту:

- 1) Ринок продуктів;
- 2) Ринок ресурсів;
- 3) Фінансовий ринок;
- 4) Світовий ринок.

Грошовий потік – сукупність платежів, які обслуговують окремий етап (або частину) процесу розширеного відтворення.

Класична модель кругообігу товарів та послуг, якими обмінюються підприємства (фірми) і домашні (сімейні) господарства (населення), врівноважена відповідним потоком грошових платежів, що здійснюються при обміні. Підприємства і населення, пов'язані між собою двома групами ринків: продуктів та ресурсів.

Ринки продуктів – це ринки, на яких населення, підприємства купують вироблені іншими підприємствами товари та послуги. Населення витрачає одержані ними доходи на придбання споживчих товарів, а підприємства продають свої продукти населенню та іншим підприємствам з метою одержання виручки, необхідної для продовження процесу виробництва.

Ринки ресурсів – це ринки, на яких населення, підприємства купують ресурси, необхідні для виробництва – робочу силу, капітал, природні ресурси. Населення та підприємства продають ресурси, що належать їм, за відповідні грошові платежі, які виступають у вигляді заробітної плати, процентного доходу, рентних платежів, прибутку.

Фінансові ринки складаються з великої кількості "каналів".

До першої групи таких каналів відносяться **канали прямого фінансування**, по яких кошти переміщуються безпосередньо від власників заощаджень до позичальників шляхом реалізації акцій, облігацій та інших цінних паперів.

До другої групи відносять **канали непрямого фінансування**, визначаючи, що потоки грошових коштів від власників заощаджень до позичальників проходять через фінансових посередників, таких як банки, страхові компанії та інші кредитно-ощадні установи.

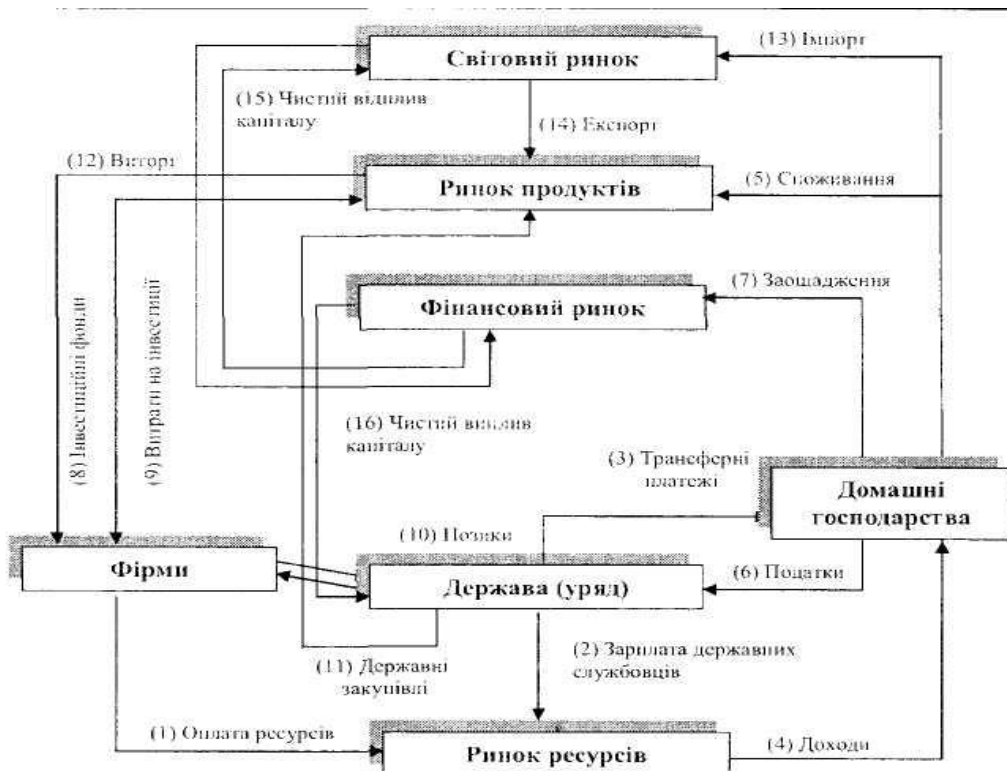

Рис. 2.1. Схема сукупного грошового обороту

Завдання фінансових посередників полягає в тому, щоб спрямовувати заощадження від тих учасників економічних відносин, які заробляють більше, ніж витрачають, до тих, які витрачають більше, ніж заробляють.

Одним з основних джерел державного впливу на процес кругообігу є *податково-бюджетна політика*. Зниження податків стимулює як зростання заощаджень, так і зростання споживання – зростає національний продукт. Зростання обсягів державних закупок також стимулює зростання національного продукту.

Грошово-кредитна політика, під якою розуміють дії уряду, впливаючи на кількість грошей, що знаходяться в обігу, також є засобом державного впливу на кругообіг.

Розглянемо простий приклад грошового кругообігу.

Сімейні господарства, які безпосередньо чи опосередковано (через торгово-промислові корпорації, що знаходяться в їх власності) володіють всіма економічними ресурсами, постачають ці ресурси підприємствам. Підприємства мають попит на ресурси, оскільки останні є засобами, за допомогою яких фірми виробляють товари та послуги. Взаємодія попиту та пропозиції великої кількості людських та матеріальних ресурсів встановлює ціну на кожен з них. Платежі, які здійснюють підприємства, купуючи ресурси, представляють собою витрати цих підприємств, але одночасно вони відображають потоки заробітної плати, ренти, відсотків і прибутків сімейним господарствам від продажу ресурсів.

Грошовий дохід, одержаний сімейними господарствами від продажу ресурсів, не має реальної цінності. В процесі витрачання грошового доходу сімейні господарства виражають свій попит на велику кількість товарів та послуг на ринку продуктів. Одночасно підприємства поєднують придбані ними ресурси для виробництва та пропозиції товарів та послуг на тих же ринках. Взаємодія цих рішень про попит та пропозицію і визначають ціни продуктів. З точки зору підприємств потік розрахунків за товари і послуги утворює *виручку, чи доходи від продажу* товарів та послуг.

Коли до кругообігу додаються заощадження та інвестиції, виникають два шляхи, по яких кошти можуть переміщуватися від сімейних господарств до ринків продуктів. Один шлях – прямий, що здійснюється за допомогою затрат на придбання. Другий шлях - непрямий, коли кошти рухаються через фінансові ринки у вигляді заощаджень та інвестицій. Оскільки більшість заощаджень здійснюють сімейні господарства, а більшість інвестицій здійснюється фірмами, то необхідний певний набір механізмів, який би приводив в рух потоки грошових коштів від перших до других. Саме ці механізми створюються завдяки функціонуванню фінансових ринків.

Одним з джерел державного впливу на процес кругообігу є *фіскальна політика*. Збільшуючи чисті податки, уряд може збільшити і розміри грошових засобів, що вилучаються у сімейних господарств. В свою чергу, сімейні господарства в цій ситуації повинні зменшувати або заощадження, або видатки на споживання, чи проводити як те, так й інше. В будь-якому випадку результатом буде зменшення національного продукту. Зниження чистих податків стимулює як підвищення збережень, так і підвищення рівня споживання, позитивно впливаючи таким чином на збільшення національного продукту. Підвищення державних закупок стимулює підвищення національного продукту, оскільки в результаті цього підвищуються доходи фірм від продажу товарів та послуг державі. Також зростають і доходи сімейних господарств, якщо збільшити зарплату працівників, зайнятих в державному секторі чи за рахунок кількості зайнятих в ньому. Зниження обсягів державних закупок призводить до протилежного ефекту.

2.2. Грошова маса та її показники.

Грошова маса - це сукупність купівельних, платіжних та накопичувальних засобів, яка обслуговує економічні зв'язки, належить фізичним та юридичним особам, а також державі.

Грошовий агрегат – визначене законодавством відповідно до ступеня ліквідності специфічне угруповання ліквідних активів, які можуть служити альтернативними вимірниками грошової маси.

Для аналізу зміни руху грошей на певну дату і за певний період у фінансовій статистиці використовують грошові агрегати М0, М1, М2, М3.

Агрегат М0 – відображає масу готівки, яка перебуває поза банками, тобто на руках у фізичних і в касах юридичних осіб.

Агрегат М1 складається з агрегату М0 і засобів на поточних рахунках банків, які можуть бути використані негайно, без попередження. Кошти на рахунках можуть використовуватися для платежів в безготівковій формі, через трансформацію в готівкові кошти і без переведення на інші рахунки.

Агрегат М2 містить агрегат М1, та кошти на всіх видах строкових розрахунків, кошти на рахунках капітальних вкладень та інших спеціальних рахунках.

Агрегат М3 містить агрегат М2, та кошти на вкладах за трастовими операціями банків.

Грошова база – включає запаси всієї готівки, яка перебуває в обороті поза банківською системою (М0) та в касах банків (Мк), а також суму резервів комерційних банків на їх кореспондентських рахунках у центральному банку (Мрез).

$$Гб = М0 + Мк + Мрез$$

2.3. Швидкість обігу грошей.

Кількість грошової маси визначається державою - емітентом грошей, а саме: його законодавчою владою. Збільшення емісії обумовлене потребами товарного обороту і держави.

Інший фактор, який впливає на грошову масу - швидкість обігу грошей, тобто їх інтенсивний рух при виконанні ними функцій обігу і платежу. На швидкість обігу грошей впливають загальноекономічні фактори, тобто циклічний розвиток виробництва, темпи його зростання, рух цін, а також грошові (монетарні) фактори, тобто структура платіжного обороту (співвідношення готівкових і безготівкових грошей), розвиток кредитних операцій і взаємних розрахунків, рівень процентних ставок за кредит на грошовому ринку, а також впровадження комп'ютерів для операцій в кредитних установах і використання електронних грошей в розрахунках. Крім цих загальних факторів, швидкість обігу грошей залежить від періодичності виплати доходів, рівномірності витрат населенням своїх коштів, рівня заощадження і накопичення.

Але, так як швидкість обігу грошей обернено пропорційна кількості грошей в обігу, прискорення їх оборотності означає збільшення грошової маси. Збільшена грошова маса при тому ж обсязі товарів і послуг на ринку призводить до знецінення грошей, тобто в кінцевому підсумку є одним з факторів інфляційного процесу.

$$V = PQ / M;$$

де, М – кількість грошей (грошова маса),

V – швидкість обігу грошей,

P – рівень цін,

Q – реальний національний продукт.

2.4. Регулювання грошової маси.

Виходячи із завдання регулювання платоспроможного попиту центральні банки визначають цільові орієнтири (*таргети*) збільшення грошової маси в обігу, в зв'язку з чим подібного роду практика одержала назву "грошове таргетування".

Основний метод регулювання грошового обороту, який використовується центральним банком - проведення ним кредитних, інвестиційних і валютних операцій. Центральний банк повністю визначає величину грошової маси M_0 , створюючи гроші і вилучаючи їх з обороту безпосередньо в ході своїх операцій. В умовах відносно стабільного набору кредитних інструментів, встановлених для комерційних банків нормативних показників величин M_0 , M_1 і M_2 прослідковується досить високий кореляційний зв'язок. Це дозволяє центральним банкам контролювати будь-який з показників грошової маси за допомогою зміни грошового агрегату M_0 . Тим самим центральні банки повністю контролюють обсяг грошової маси в обігу, оперативно регулюючи її величину в залежності від цільової установки.

2.5. Закон грошового обігу.

Кількість грошей для обігу і платежу визначається в умовах розвинутого кредитного господарства наступними умовами:

- загальним обсягом товарів та послуг, що знаходяться в обігу (пряма залежність);
- рівнем товарних цін і тарифів на послуги (пряма залежність, так як чим вищі ціни, тим більше потрібно грошей);
- ступенем розвитку безготівкових розрахунків (обернена залежність);
- швидкістю обігу грошей, в тому числі кредитних (обернена залежність).

Об'єктивно обумовлена маса (кількість) грошей для безінфляційного обігу:

$$M = (PQ) / V;$$

де, M – кількість грошей (грошова маса),

V – швидкість обігу грошей,

P – рівень цін,

Q – реальний національний продукт.

Маса (кількість) грошей, що необхідна при наявності розрахунків у кредит та боргових зобов'язань:

$$M = (\sum PQ - \sum K + \sum П - \sum ВП) / V;$$

де, M – кількість грошей (грошова маса),

V – швидкість обігу грошей,

P – рівень цін,

Q – реальний національний продукт;

$\sum K$ – обсяг продаж товарів і послуг у кредит;

$\sum П$ – загальна сума платежів, строк оплати яких настав;

$\sum ВП$ – обсяг платежів, які погашаються шляхом взаємного зарахування боргів.

Тема 3. Грошовий ринок.

3.1. Структура і суть грошового ринку. Об'єкти й суб'єкти.

Грошовий (монетарний) ринок - частина ринку позикових капіталів, де здійснюються переважно короткострокові (від одного дня до одного року) депозитно-позикові операції, що обслуговують головним чином рух оборотного капіталу фірм, короткострокових ресурсів банків, установ, держави і приватних осіб.

Грошовому ринку властиві елементи звичайного ринку - попит, пропозиція, ціна. Особливості грошового ринку визначають особливості кожного з елементів: попит має форму попиту на позики, пропозиція - форму пропозиції позик, а ціна - форму відсотка на позичені кошти.

Об'єкт грошового ринку – гроші, які продаються і купуються на ньому.

Суб'єкт грошового ринку – будь-які економічні структури – фірми, сімейні господарства, урядові структури, банки та інші фінансові посередники.

Три групи економічних суб'єктів грошового ринку:

- Власники заощаджень – ті, що заощаджують гроші;
- Позичальники – ті, що запозичують гроші;
- Фінансові посередники.

Структура грошового ринку:

За видами інструментів грошовий ринок складається з трьох взаємозв'язаних і доповнюючих один одного, але окремо функціонуючих ринків:

- ринок позичкових капіталів;
- валютний ринок.
- ринок цінних паперів.

Ринок позичкових капіталів - система економічних відносин, що забезпечує акумуляцію вільних коштів, перетворення їх у позиковий капітал і його перерозподіл між учасниками суспільного відтворення. Це економічна форма ринкових відносин, призначенням якої є посередництво у русові коштів від їх власників до користувачів (інвесторів) і формування попиту й пропозиції на грошовий капітал. Обслуговують цей ринок кредитно-фінансові установи і фондові біржі.

Валютний ринок - система фінансово-економічних відносин, пов'язаних із здійсненням операцій купівлі-продажу (обміну) іноземних валют і платіжних документів у іноземних валютах.

На валютному ринку здійснюється широке коло операцій щодо зовнішньоекономічних розрахунків, страхування валютних ризиків, диверсифікації валютних резервів, переміщення валютної ліквідності тощо.

Ринок цінних паперів - частина ринку позичкових капіталів, де здійснюється емісія, купівля-продаж цінних паперів. Через ринок цінних паперів акумулюється грошові надходження юридичних осіб і громадян та спрямовуються на виробниче й невиробниче вкладання капіталів.

Розрізняють **первинний ринок цінних паперів**, на якому здійснюється емісія і первинне розміщення цінних паперів, і **вторинний ринок цінних паперів** – де відбувається купівля-продаж (обіг) цінних паперів, випущених раніше. Інституційними установами ринку є спеціальні кредитні заклади і фондові біржі.

За інституційною ознакою сектори грошового ринку:

- ринок банківських кредитів;
- ринок послуг парабанків (небанківських фінансово-кредитних установ).

За призначенням ресурсів, що обертаються на грошовому ринку, останній поділяється на:

- ринок грошей;
- ринок капіталів.

На **ринку грошей** продаються і купуються грошові кошти у вигляді короткострокових позик та фінансових активів (боргові зобов'язання до одного року). Ці кошти використовуються в обороті позичальника як гроші, тобто для приведення в рух уже накопиченого капіталу, завдяки чому вони швидко вивільнюються з обороту і повертаються кредиторю.

На **ринку капіталів** - купуються і продаються грошові кошти у вигляді середньо- й довгострокових кредитів та фінансових активів строком понад рік. Ці кошти використовуються для збільшення маси основного й оборотного капіталів, зайнятих в обороті позичальників.

Ринок грошей можна умовно поділити на два сектори:

- міжбанківський ринок;
- відкритий ринок.

Міжбанківський ринок - частина ринку грошей, де тимчасово вільні грошові ресурси одних кредитних установ залучаються іншими і взаєморозміщуються між ними переважно у формі міжбанківських депозитів. Кредитування на міжбанківському ринку може здійснюватися за разовими чи генеральними кредитними угодами, а також з використанням векселів і депозитних сертифікатів. Даний ринок обслуговують угоди з приводу короткострокових (незабезпечених) кредитів, за допомогою яких комерційні банки можуть балансувати поточну ліквідність.

Відкритий ринок - це ринок, на якому відбувається купівля та продаж: цінних паперів (короткострокових зобов'язань держави) центральним банком. Центральний банк може продавати частину свого портфеля цінних паперів безпосередньо комерційним банкам чи посередникам ринку, а через них - населенню та фірмам. В обох випадках у комерційних банків зменшуються їхні вільні резерви та їхній кредитний потенціал. І навпаки, якщо центральний банк купуватиме цінні папери у комерційних банків, фірм та населення, то в комерційних банках відповідно зросте розмір вільних резервів та їхній кредитний потенціал. Операції з цінними паперами на відкритому ринку вважаються найгнучкішим інструментом грошово-кредитної політики центрального банку

3.2. Попит на гроші та пропозиція грошей.

Грошовий ринок відображає попит на гроші та їхню пропозицію.

Під пропозицією грошей (MS) мається на увазі загальна кількість грошей, що перебувають в обігу; вона складається із агрегатів M1, M2, M3.

Суть пропозиції грошей полягає в тому, що економічні суб'єкти у будь-який момент мають у своєму розпорядженні певний запас грошей, які вони можуть за сприятливих обставин спрямувати в оборот.

Всі економічні суб'єкти одночасно не можуть запропонувати на ринку грошей більше від наявного у них запасу грошей. Тобто фактична маса грошей в обороті є природною межею пропозиції грошей. Ніякі стимулюючі фактори, наприклад зростання процента, не можуть збільшити пропозицію грошей понад цю межу. Якщо ж виникає потреба збільшити пропозицію понад цю межу, що можливо за зростання сукупного попиту на гроші, то це можна зробити тільки додатковою емісією грошей в оборот. Тому емісія грошей розглядається як зростання пропозиції грошей на грошовому ринку, а вилучення грошей з обороту - як скорочення пропозиції грошей.

Емісія грошей здійснюється на двох рівнях. Перший з них - центральний банк, другий - комерційні банки та схожі на них фінансово-кредитні установи.

Випуск і розміщення на відкритому ринку державних цінних паперів впливає на емісійні процеси у тому разі, якщо ці цінні папери розміщуються у банківських депозитних установах, у тому числі і в центральному банку. Купуючи державні зобов'язання, центральний банк започатковує основу для подальшої депозитно-чекової емісії комерційних банків, що призводить до зростання грошової маси в обігу.

Емісії депозитних (банківських) грошей, їх випуск - це банківська операція, пов'язана з перетворенням боргових зобов'язань у платіжні засоби, які можна безпосередньо використати на грошовому ринку. Цей процес ще називають **монетизацією боргових зобов'язань**.

Комерційні банки утворюють депозитні гроші, надаючи своїм клієнтам **кредити**. Відомо, що грошова маса зростає, коли банки надають кредити клієнтам, і зменшується, коли останні повертають кредити. Банк може надавати нові кредити й утворювати додаткові гроші лише тоді, коли у нього є вільні резерви.

Аналогічний ефект емісії грошей буває тоді, коли **комерційний банк купує на фондовому ринку державні цінні папери**. У цьому разі державні зобов'язання перетворюються у платіжні засоби.

Додаткова емісія грошей можлива через **придбання банком іноземної валюти**. І навпаки, продаж державних цінних паперів, погашення державного боргу або продаж іноземної валюти означатиме зменшення грошової маси.

Таким чином, банківська система керує пропозицією грошей, тобто оперативно змінює масу грошей в обігу відповідно до зміни попиту на гроші.

Економічні важелі впливу на пропозицію грошей:

- Обов'язкові резерви, через встановлену норму обов'язкового резерву;
- Облікова ставка ЦБ;
- Типова ринкова процентна ставка;
- Процентна ставка за депозитами до запитання;
- Обсяг багатства економічних суб'єктів;
- Тонізація підприємницької діяльності;
- Стан довіри до банків.

Попит на гроші - це платоспроможна потреба або сума грошей, яку покупці можуть і мають намір заплатити за необхідні для них товари та послуги. Попит на гроші потрібно сприймати як попит на запас грошей у певний час, а не потік. Попит на гроші пов'язується з розв'язанням питання щодо форми, у якій особою зберігається наявна сума багатства (готівкою, цінними паперами тощо). Якщо особа віддає перевагу триманню у своєму портфелі відповідної суми грошей, вона позбувається певної кількості благ, які можна придбати на цю суму, а також втрачає дохід, який би мала отримати, якщо придбала б на ці гроші акції чи облигації. Кейнс розглядав попит на гроші як функцію двох перемінних - доходу та норми відсотка. Збільшення доходу призводить до збільшення попиту на гроші та пов'язане з трансакційним мотивом і мотивом перестороги. Зниження (зростання) норми позичкового відсотка, навпаки - збільшує (зменшує) попит на гроші, що пояснюється існуванням спекулятивного мотиву.

Чинники впливу на попит на гроші.

- Абсолютний рівень цін та реальний обсяг виробництва

- Норма процента
- Чинник накопичення багатства
- Чинник інфляції
- Очікування погіршення кон'юнктури ринків

3.3. Грошово-кредитний мультиплікатор.

Ефект кредитного мультиплікатора, що у теорії грошей має назву багаторазової експансії банківських депозитів, полягає в автоматичному розширенні емісійного процесу, який здійснюється за рахунок багаторазових примножень сформованих у банківській системі нових резервів і характеризує спосіб функціонування не окремого банку, а банківської кредитної системи в цілому. Процес мультиплікації пов'язаний з надходженням нових грошей (депозитів) до комерційних банків. Надходження можуть бути:

- > готівкою;
- > від операцій на відкритому ринку цінних паперів до скарбниці;
- > чеками, виписаними на інший банк;
- > кредитами центрального банку.

Грошовий мультиплікатор (t) є показником, обернено пропорційним нормі обов'язкового відсотка або нормі резерву (r). Звідси:

$$t = (1/r) - 100\%.$$

Грошовий мультиплікатор надає коефіцієнт самозростання грошей. Коефіцієнт t називають ще коефіцієнтом експансії депозитних вкладів. Він визначає максимальну кількість нових кредитних (банківських) грошей, яку може утворити кожна одиниця наднормативних резервів за певного показника норми резерву. Тоді пропозиція грошей (M_s) прямо пропорційна грошовій базі (M_h) і залежить від величини грошового мультиплікатора (m):

$$M_s = M_h \times m.$$

Він визначає категорію грошей, котра може безпосередньо контролюватися центральним банком.

Тема 4. Грошові системи

4.1. Поняття та елементи грошової системи.

Грошова система - це законодавче встановлена форма організації грошового обороту в країні. Вона є складовим елементом господарського механізму і регулюється законами, встановленими державою.

Елементи грошової системи:

- 1) найменування грошової одиниці; Найменування грошової одиниці (національної валюти), як правило, виникає історично.
- 2) масштаб цін; Масштаб цін - історично обумовлений елемент грошової системи, що визначає ваговий вміст у грошовій одиниці металу, який у відповідний період виконував роль грошей. Величина вираження вартості товарів у грошовій одиниці в сучасних умовах визначається відповідно до основ формування вартості грошей. Масштаб цін відіграє важливу технічну роль при виконанні грошима функції міри вартості.
- 3) валютний курс; Валютний курс - це співвідношення між грошовими одиницями (валютами) різних країн.
- 4) види готівкових грошових знаків, які мають законну платіжну силу; Операції щодо готівкових і безготівкових розрахунків здійснюють банки та небанківські установи.
- 5) регламентація безготівкового обороту; Механізм регулювання характеризується побудовою самої банківської системи - її організацією за однорівневим чи дворівневим принципом.
- 6) державний апарат, який здійснює регулювання грошового обороту. Кожна держава, пристосовуючи грошову систему до своїх інтересів, визначає орган, який здійснює грошово-кредитне та валютне регулювання. Таким органом за традицією виступає центральний банк, в Україні - Національний банк України.

4.2. Еволюція грошових систем.

Тип грошової системи визначається змістом її елементів та їх взаємодією, які обумовлюють тенденції розвитку та закономірності функціонування грошової системи.

Як елемент господарського механізму країни грошова система відображає властиву йому сукупність економічних відносин, в зв'язку з чим набуває характеру системи ринкового чи неринкового типу.

Неринкову грошову систему відрізняє наявність значних обмежень щодо функціонування грошей (талони, карткові системи розподілу тощо), використання адміністративних методів регулювання грошового обігу (раціонування видачі грошей, лімітування кредитів тощо), розмежування сфер готівкового та безготівкового обігу, заборони певних грошових операцій, здійснення контролю за грошовими операціями юридичних осіб та громадян тощо. В такій грошовій системі фактично порушуються її межі як форми організації обігу грошей, а регулювання безпосередньо поширюється на зміст грошових операцій. Такий тип грошової системи властивий адміністративно-командній економіці, якою була система управління економікою колишнього СРСР. Він обумовлює підрип самої природи грошей.

Грошову систему ринкового типу характеризує вільне функціонування грошей. Зберігаються лише певні обмеження проведення грошових операцій на рівні банків як елементу грошової системи країни. При цьому регулювання грошового обігу проводиться шляхом використання економічних методів впливу на обсяг, динаміку та структуру грошової маси.

Відповідно до механізму регулювання валютних відносин виділяють грошові системи відкритого та закритого типу. У **відкритій грошовій системі** відсутні обмеження на проведення валютних операцій юридичними та фізичними особами. **Грошова система закритою типу** передбачає використання валютних обмежень, які зумовлюють ізоляцію національної економіки від світової. За таких умов валютний курс не відображає реальної інвалютної ціни грошової одиниці країни, і фактично виступає як формальний елемент грошової системи.

Відповідно до загальних законів функціонування грошей виділяють саморегулюючі та регульовані грошові системи. **Саморегулюючими** були системи обігу металевих грошових знаків (монет). Основою саморегулювання виступала рівність вартості, яку виражали монети в обігу, і вартості металу, що містився в них.

Історично системи металевих грошей реалізувались у формі біметалізму та монометалізму. При **біметалізмі** роль загального еквіваленту законодавче закріплювалась за двома металами, - як правило, золотом і сріблом. Відповідно до принципів регулювання співвідношення між золотими і срібними монетами виділяють **три різновиди біметалізму**:

-**система паралельної валюти**, за якої вище зазначене співвідношення встановлюється стихійно, на ринковій основі;

-**система подвійної валюти**, коли таке співвідношення визначається державою;

-**система "кульгаючої" валюти**, за якої один з видів монет карбується в закритому порядку.

Монометалізм - це грошова система, за якої тільки один вид металу виконує роль грошей. Найпоширенішим в історії був золотий монометалізм. Його найпоширенішою формою виступав золотомонетний стандарт.

Золотомонетний стандарт найбільше відповідав вимогам капіталізму періоду вільної конкуренції, допомагав розвитку виробництва, кредитної системи, світової торгівлі і вивезенню капіталу. Цей стандарт характеризується наступними загальними рисами:

-у внутрішньому обігу країни знаходиться повноцінна золота монета, а золото виконує всі функції грошей;

-дозволяється вільне карбування золотих монет для приватних осіб (звичайно на монетному дворі країни);

-неповноцінні гроші, що знаходяться в обігу (банкноти, металева розмінна монета), вільно та необмежене обмінюються на золоті;

-допускається вільне вивезення та ввезення золота та іноземної валюти і функціонування вільних ринків золота.

Функціонування золотомонетного стандарту потребувало наявності золотих запасів в центральних емісійних банках, які служили резервом монетного обігу, забезпечували розмін банкнот на золото, виступали резервом світових грошей.

В роки Першої світової війни зростання бюджетних дефіцитів, покриття їх позиками та зростаючим випуском грошей призвели до збільшення грошової маси в обігу, яка значно перевищувала за своїм обсягом золоті запаси емісійних банків, що ставило під загрозу вільний обмін паперових грошей на золоті монети. В цей період було припинено розмін банкнот на золото, заборонено вивезення його за кордон, золоті монети вийшли з обігу і перетворились на скарб.

При *золотозливковому стандарті*, на відміну від золотомонетного, в обігу відсутні золоті монети та вільна їх чеканка. Розмін банкнот, як і інших неповноцінних грошей, проводиться тільки на золоті зливки. Обмін неповноцінних грошей на золото проводився за допомогою обміну на валюту країн із золотозливковим стандартом. Таким шляхом зберігався непрямий зв'язок грошових одиниць країн *золотодевизного стандарту* із золотом. Підтримання стійкості курсу національної валюти здійснювалось методом девізної політики, тобто за допомогою купівлі та продажу національних грошей за іноземні в залежності від того, знижується чи підвищується курс національної валюти на ринках. Таким чином, при золотодевизному стандарті валюти одних країн ставились в залежність від валют інших.

В результаті світової економічної кризи 1929-1933 рр. золотий стандарт був скасований в усіх країнах світу і встановилася система нерозмінного банкнотного обігу.

Створення у 1944р. Бреттон-Вудської світової валютної системи представляло собою встановлення системи міждержавного золотодевизного стандарту, по суті *золотодоларового стандарту*, для країн з вільно конвертованою валютою. Особливість золотодоларового стандарту полягала в тому, що він був встановлений лише для центральних банків, причому тільки одна валюта - долар США зберігала зв'язок із золотом. В зв'язку із скороченням золотого запасу уряд США з 1971р. офіційно закінчив продаж золота за долари і золотодоларовий стандарт припинив своє існування.

Відповідно до змісту механізму регулювання грошового обороту виділяють системи паперово-грошового та кредитного обігу.

Для *системи паперово-грошового обігу* характерна бюджетна емісія, яка може виступати у двох формах:

- 1) випуск грошових білетів державним казначейством;
- 2) покриття бюджетного дефіциту за рахунок кредитної емісії.

В обох випадках випуск грошей визначається не потребами обороту, а величиною бюджетного дефіциту, що відповідно до законів обігу паперових грошей викликає їх постійне знецінення. Регулювання грошового обороту в цих умовах вимагає здійснення заходів, спрямованих на оздоровлення фінансів та збалансування бюджету.

Система кредитного обігу - це випуск і рух грошових знаків, що виникають на основі кредиту.

Тема 5. Інфляція і грошові реформи

5.1. Сутність і види інфляції

Термін "інфляція" (від лат. Inflatio) буквально означає "вздуття". Якщо раніше інфляція носила локальний характер, то зараз - всеохоплюючий; раніше вона охоплювала певний період, тобто мала періодичний характер, а зараз - хронічний; сучасна інфляція знаходиться під впливом не тільки грошових, а й негрошових факторів.

Необхідно розрізняти внутрішні та зовнішні фактори (причини) інфляції. Серед внутрішніх факторів можна виділити негрошові та грошові - монетарні.

Негрошові фактори - це порушення диспропорцій господарства, циклічний розвиток економіки, монополізація виробництва, незбалансованість інвестицій, державно-монополістичне ціноутворення, кредитна експансія, екстраординарні обставини соціально-політичного характеру тощо.

До грошових відносять кризу державних фінансів, а саме: дефіцит бюджету, зростання державного боргу, емісія грошей, а також збільшення кредитних знарядь обігу внаслідок розширення кредитної системи, збільшення швидкості обігу грошей тощо.

Зовнішніми факторами інфляції є світові структурні кризи (сировинна, енергетична, валютна), валютна політика держав, спрямована на експорт інфляції в інші країни, нелегальний експорт золота, валюти.

При інфляції капітал переміщується із сфери виробництва в сферу обігу, тому що там швидкість оборотності є значно вищою, що приносить великі прибутки, але одночасно й посилює інфляційні процеси (механізм інфляції само відтворюється, на його основі зростає дефіцит заощаджень, зменшуються обсяги кредитів, інвестицій у виробництво і пропозиція товарів).

До основних грошових факторів інфляції відносять:

- лібералізацію цін в умовах відсутності ринку та конкуренції, що дало можливість монополістичним структурам заволодіти і й реалізацією товарної маси та диктувати ціни;
- дефіцит державного бюджету;
- кредитну експансію банків, яка мала невиробничий характер;
- доларизацію грошового обігу (значний приплив іноземної валюти збільшував ціни на товари та послуги);
- розпад "рубльової зони";
- вплив за межі країни валютної виручки підприємств та доходів громадян та інші фактори.

Розрізняють відкриту та подавлену інфляцію. **Відкрита** проявляється у збільшенні цін, подавлена - у виникненні дефіциту товарів та погіршенні їх якості. Відкрита інфляція приймає різні форми: **повзучу** (коли ціни змінюються повільно - до 10% в рік), **галоуючу** (коли зростання цін набуває стрімкого характеру) і форму **гіперінфляції** (зростання цін складає зазвичай більше 1000% на рік), яка призводить в кінцевому результаті до повного розладу грошового обігу.

В залежності від причин, які викликають інфляційні процеси, розрізняють інфляцію попиту та інфляцію витрат виробництва. **Інфляція попиту**. Традиційно вона виникає при надмірному попиті. Попит на товари більший, ніж пропозиція товарів, в зв'язку з тим, що виробничий сектор не в змозі задовольнити потреби населення. Цей надлишок попиту призводить до зростання цін. Спостерігається наявність великої кількості грошей при малій кількості товарів. *Інфляція попиту може бути зумовлена:*

- мілітаризацією економіки та збільшенням військових витрат.
- дефіцитом бюджету та зростанням державного боргу.
- кредитною експансією банків. Розширення кредитних операцій банків та інших кредитних закладів призводить до збільшення кредитних знарядь обігу, які також створюють додаткові вимоги на товари та послуги;
- припливом іноземної валюти в країну, яка за допомогою обміну на національну грошову одиницю викликає загальне зростання обсягу грошової маси, а отже, і надлишковий попит.

Отже, інфляція попиту спостерігається тоді, коли зростання рівня цін відбувається під впливом загального збільшення сукупного попиту.

Інфляція витрат виробництва. Цю інфляцію розглядають зазвичай з позиції росту цін під впливом наростаючих витрат виробництва, перш за все росту витрат на заробітну плату. *Причинами такої інфляції є:*

- зниження темпів зростання продуктивності праці, викликане циклічними коливаннями або структурними змінами у виробництві, що призводить до збільшення витрат на одиницю продукції, а отже, до зменшення прибутку.
- розширення сфери послуг, поява нових видів послуг з більшою питомою вагою зарплати та відносно низькою в порівнянні з виробництвом продуктивністю праці. Як наслідок виникає загальне зростання цін на послуги;
- підвищення оплати праці при певних обставинах в результаті активної діяльності профспілок, що контролюють номінальну заробітну плату.
- високі непрямі податки (що включаються до ціни товарів), характерні для багатьох держав;
- загальний рівень витрат зростає.

Надлишкова грошова маса в економіці завжди породжує підвищений попит, викликаючи порушення рівноваги ринків в сфері сукупного попиту і сукупної пропозиції, реакцією на яке є зростання цін. Будучи продуктом розбалансованого грошового ринку, інфляція попиту розповсюджується далі, вражає виробництво і споживання, деформує споживчий попит, посилює нерівномірність і непропорційність розвитку різних галузей господарства, призводячи в результаті до інфляції витрат.

Для оцінки та вимірювання інфляції використовують показник індексу цін, який характеризує співвідношення між купівельною ціною певного набору товарів та послуг ("споживчий кошик") для даного періоду з сукупною ціною ідентичної групи товарів та послуг у базовому періоді.

5.2. Грошові реформи та методи їх проведення.

Серед комплексу заходів щодо оздоровлення та впорядкування грошового обороту особливе місце займають грошові реформи. Вони представляють собою повну чи часткову перебудову грошової системи, яку проводить держава, з метою оздоровлення чи поліпшення механізму регулювання грошового обороту відповідно до нових соціально-економічних умов.

Їх можна класифікувати наступним чином:

1) **створення нової грошової системи.** Ці реформи проводилися при переході, від біметалізму до золотого монOMETалізму, від останнього до системи паперово-грошового обігу чи кредитного обігу в умовах створення нових держав, як це мало місце в період падіння колоніальних імперій чи після виходу окремих республік зі складу колишнього СРСР.

2) **часткова зміна грошової системи,** коли реформуються окремі її елементи: назва і величина грошової одиниці, види грошових знаків, порядок їх емісії і характер забезпечення тощо.

3) **проведення спеціальних стабілізаційних заходів** з метою отримання інфляції чи подолання її наслідків.

Нерідко грошовій реформі передують **деномінація грошових знаків**, тобто обмін всіх старих знаків на нові в певній пропорції з одночасним перерахуванням у цій пропорції всіх грошових показників: цін, тарифів, заробітної плати, балансової вартості фондів тощо.

Згідно з світовим досвідом грошових реформ існують наступні методи стабілізації валют: нуліфікація, ревальвація (реставрація), девальвація, деномінація.

Нуліфікація - оголошення державою знецінених паперових грошових знаків недійсними. Проводиться вона за умови надзвичайно великого падіння купівельної спроможності грошей, коли стає недоцільним будь-який обмін їх на нові гроші і в такій крайній формі зустрічається рідко. Частіше знецінені гроші вилучаються з обігу шляхом обміну на нові знаки в надзвичайно низькій пропорції, так що плата за них має суто символічне значення.

Девальвація - офіційне зниження державою металевого вмісту та курсу (або тільки курсу) національних грошей щодо іноземних валют або міжнародних розрахункових одиниць. Поки держави фіксували золотий вміст своїх валют, його зниження та зниження курсу валюти відбувалось приблизно однаковою мірою. Після скасування золотих паритетів девальвація зводилась тільки до зниження офіційного валютного курсу. Рівень її в обох випадках визначався рівнем знецінення валют, тобто новий золотий вміст і курс встановлювались на рівні фактичної вартості валюти, яка формувалася внаслідок інфляційного знецінення.

Ревальвація - це офіційне підвищення державою золотого вмісту та валютного курсу або тільки валютного курсу національної валюти країни. В результаті ревальвації, як правило, відновлювався обмін банкнот на метал за паритетом, який діяв до початку інфляції. Одночасно відновлювався і попередній курс валюти.

Деномінація - укрупнення грошової одиниці без зміни її найменування, що проводиться з метою забезпечення грошовою обороту і надання більшої повноцінності грошам.

Тема 6. Валютний ринок і валютні системи.

6.1. Валютна система та її елементи.

Валютою називають грошову одиницю, яку використовують для виміру вартості товару.

Поняття "валюта" використовується в трьох значеннях:

- 1) грошова одиниця певної країни;
- 2) грошові знаки іноземних держав, а також кредитні та платіжні засоби, виражені в іноземних грошових одиницях та використовуються в міжнародних розрахунках, іноземна валюта;
- 3) умовна міжнародна (регіональна) грошова розрахункова одиниця або платіжний засіб.

Валютна система представляє собою сукупність двох елементів: валютного механізму та валютних відносин. Під **валютним механізмом** мають на увазі правові норми та інститути, які діють на національному та міжнародному рівнях. Валютні відносини мають повсякденні зв'язки, в які вступають приватні особи, фірми, банки на валютних та грошових ринках з метою здійснення міжнародних розрахунків, кредитних та валютних операцій.

Національна валютна система - це державно-правова форма організації валютних відносин на території певної країни. Вона встановлює певний порядок валютних розрахунків і правила роботи з валютою інших країн.

Функціонування національної валютної системи регулюється з врахуванням норм міжнародного права та національного законодавства країни.

Складовими елементами валютної системи є національна валюта, умови її конвертованості, режим валютного курсу, валютні обмеження в національній економіці, механізм валютного регулювання і контролю, правила використання іноземної валюти і міжнародних платіжних та кредитних засобів обігу тощо. До складу національних валютних систем входять відповідні інфраструктурні ланки: банківські та кредитно-фінансові установи, біржі, спеціальні органи

валютного контролю, а також інші державні та приватно-комерційні інститути, що беруть участь у валютних відносинах.

Розрізняють світові та національні валютні системи. *Світові валютні системи* розвиваються на регіональному та глобальному (світовому) рівнях.

Світова валютна система включає міжнародні кредитно-фінансові інститути та комплекс міжнародних договірних та державно-правових норм, що забезпечують функціонування валютних інструментів. *Елементами світової валютної системи*: певний набір міжнародних платіжних засобів, валютні курси та валютні паритети, умови конвертованості, форми міжнародних розрахунків, режим міжнародних ринків валюти та золота, міжнародні та національні банківські установи тощо.

Цілісна структура міжнародних валютних відносин представляє собою активну взаємодію регіональних валютних систем. **Регіональна валютна система** - це правова форма організації валютних відносин між групою країн. Найважливішими елементами такої системи є регіональна міжнародна розрахункова одиниця, спеціальний режим регулювання валютних курсів, спільні валютні фонди та регіональні кредитно-розрахункові установи.

6.2. Конвертованість валюти.

Конвертованість або обіг національної грошової одиниці - це можливість для учасників зовнішньоекономічних угод легально обмінювати її на іноземні валюти.

Обіг може бути зовнішній та внутрішній. *При зовнішньому обігу* повна свобода обміну зароблених в даній країні грошей для розрахунків із закордонним партнером надається лише іноземцям (нерезидентам). *При режимі внутрішнього обігу* свободою обміну національних грошових одиниць на іноземні валюти користуються лише резиденти даної країни.

Вільно конвертована валюта (ВКВ) - валюта, яка вільно та необмежено обмінюється на інші іноземні валюти (повна зовнішня та внутрішня конвертованість).

Частково конвертована валюта - національна валюта країн, в яких застосовуються валютні обмеження для резидентів та за окремими видами обмінних операцій.

Замкнута (неконвертована) валюта - національна валюта, яка функціонує тільки в межах однієї країни і не обмінюється на інші іноземні валюти.

6.3. Валютний курс та його види.

Валютний курс представляє собою ціну грошової одиниці даної країни, яка виражена в грошовій одиниці іншої країни. Валютний курс, так само, як і ціна будь-якого звичайного товару, має свою вартісну основу та коливається залежно від попиту та пропозиції.

На валютний курс впливають такі фактори, як зміна обсягів ВВП, стан торговельного балансу країни, рівень інфляції, внутрішня та зовнішня пропозиція грошей, відсоткові ставки, перспективи політичного розвитку, державне регулювання валютного курсу. Базою визначення валютних курсів є співвідношення купівельної спроможності різних національних валют. Купівельна спроможність валюти виражається як сума товарів і послуг, що можна придбати за дану грошову одиницю. Співвідношення купівельної сили валют стосовно певної групи товарів і послуг у двох країнах визначає паритет купівельної спроможності.

Фіксовані курси - система, що припускає наявність зареєстрованих паритетів, які знаходяться в основі валютних курсів, що підтримуються державними валютними органами. Фіксований валютний курс офіційно встановлюється центральним банком з врахуванням співвідношення цін у даній країні з цінами країн головних партнерів, рівня валютних резервів, стану торговельного балансу. Фіксований валютний курс найбільш доцільний за умов внутрішніх кризових ситуацій в нестабільній економіці, тому що забезпечує нижчі темпи інфляції, стабільні умови для зовнішньоекономічної діяльності, створює можливість прогнозувати розвиток ситуації в країні.

Гнучкі (плаваючі) курси - це система, при якій у валют відсутні офіційні паритети.

Дисконтна або облікова політика - зміна облікової ставки центрального банку з метою регулювання валютного курсу шляхом впливу на рух короткострокових капіталів. В умовах пасивного платіжного балансу центральний банк підвищує облікову ставку і таким чином стимулює приплив іноземного капіталу з країн, де рівень облікової ставки нижче. Приплив капіталу поліпшує стан платіжного балансу, створює додатковий попит на національну валюту і таким чином, сприяє підвищенню курсу.

Валютна інтервенція - це пряме втручання центрального банку країни у функціонування валютного ринку через купівлю-продаж іноземної валюти з метою впливу на курс національної грошової одиниці. Врівноваження попиту та пропозиції на іноземну валюту відбувається через

купівлю-продаж банком іноземної валюти, що також призводить до обмеження коливань валютного курсу національної грошової одиниці.

Тема 8. Кредит у ринковій економіці.

8.1. Необхідність та сутність кредиту.

Кредит є об'єктивною вартісною категорією, складовою частиною товарно-грошових відносин, а його необхідність викликана існуванням товарно-грошових відносин.

Кредитні відносини між суб'єктами не можуть виникнути, якщо авансовані у виробничу сферу грошові кошти не здійснюють кругообігу, або, якщо той, хто хоче скористатись кредитом, не має постійного доходу. Вартість, що передається кредитором позичальнику, віддається лише на визначений час, а потім вона повинна бути повернена з виплатою відсотків. Тобто, за кредитною угодою до позичальника переходить у тимчасове користування лише споживча вартість грошей чи речей без зміни їх власника. Кошти у позичальника мають вивільнитися у розмірі, що забезпечує повернення кредитору не тільки запозиченої вартості, а й відсотків за користування нею. Варто зазначити, що у ряді випадків кредит може бути повернений кредитору третьою особою - гарантом, поручителем чи страховиком, якщо позичальник неспроможний сам це зробити.

В сучасних умовах кредитні відносини набувають широкого розвитку між господарюючими суб'єктами, що, насамперед, пов'язано з розширенням комерційного кредиту і вексельних розрахунків.

Кредитні відносини між банками і державою виникають тоді, коли, наприклад, комерційні банки купують облігації внутрішньої державної позики, а також коли при розміщенні державних облігацій Міністерство фінансів України може укласти з Національним банком України окрему угоду щодо купівлі останнім цих облігацій.

Населення кредитує банки через вклади в них, купівлю ощадних сертифікатів тощо. Водночас банки надають населенню споживчі кредити, серед яких значний обсяг мають кредити на придбання, будівництво житла, на поліпшення житлових умов та створення підсобного домашнього господарства, а також на невідкладні потреби.

Дедалі важливішого значення набувають кредитні відносини між підприємствами, організаціями, господарюючими суб'єктами, з одного боку, та населенням з іншого. Відповідно до чинного законодавства кредитуванням громадян як видом діяльності можуть займатися не тільки банки, а й інші організації: ломбарди, кредитні спілки, фонди тощо.

Для того, щоб можливість кредиту стала реальністю, потрібні принаймні дві умови:

- учасники кредитної угоди - кредитор і позичальник - повинні виступати як юридичне самостійні суб'єкти, що матеріально гарантують виконання зобов'язань, які впливають з економічних зв'язків;

- кредит стає необхідним в тому випадку, коли відбувається збіг інтересів кредитора і позичальника.

8.2. Роль кредиту в умовах ринкової економіки.

Кредит впливає на процеси виробництва, реалізації і споживання продукції, а також на сферу грошового обороту. Одним із проявів ролі кредиту виступає його вплив на безперервність процесів виробництва і реалізації продукції. Кредит відіграє важливу роль у задоволенні тимчасової потреби в коштах, яка може бути обумовлена сезонністю виробництва і реалізації певних видів продукції. Використання позикових коштів дозволяє створювати сезонні запаси і здійснювати сезонні витрати підприємств відповідних галузей народного господарства.

Таким чином, слід виділити напрями, в яких зростає роль кредиту:

1) перерозподіл матеріальних ресурсів в інтересах виробництва і реалізації продукції за допомогою надання позик і залучення коштів юридичних і фізичних осіб;

2) вплив на безперервність процесів відтворення через надання кредитів;

3) участь у розширенні виробництва через видачу позикових коштів на поповнення основного капіталу та лізинговий кредит;

4) економне використання позичальниками власних і позичених коштів;

5) прискорення споживачами отримання товарів, послуг за рахунок використання позикових коштів;

б) регулювання випуску в обіг та вилучення з нього готівкових грошей на основі кредитних відносин і забезпечення безготівкового грошового обороту платіжними засобами.

Позитивна роль кредиту проявляється шляхом проведення ефективної грошово-кредитної політики, яка в сучасних умовах, головним чином, полягає у використанні жорстких заходів з регулювання обсягу кредитних і грошових операцій. Особливо важливе значення має підтримка стабільності і стійкості національної грошової одиниці і захист інтересів позичальників та кредиторів.

8.3. Функції кредиту.

Виділяють *грошову* (емісійну) і *контрольну* (стимулюючу) функції кредиту. Оскільки зі суті кредиту випливає, що за його допомогою відбувається перерозподіл вартості на умовах повернення, то можна сказати, що кредит виконує функцію перерозподілу вартості у процесі відтворення. **Перерозподільча** функція кредиту полягає в тому, що тимчасово вільні кошти юридичних та фізичних осіб за допомогою кредиту передаються в тимчасове користування підприємств, господарських товариств і населення для задоволення їхніх виробничих або особистих потреб. В цій функції перерозподіляються не тільки грошові кошти, а й матеріальні ресурси.

Іншою функцією кредиту є створення ним нових грошей для грошового обігу - *антиципаційна* (емісійна) функція, яку виконує тільки банківський кредит. Методом кредитної експансії (розширення кредиту) та кредитної рестрикції (звуження кредиту) регулюється кількість грошей в обігу, причому вилучення грошей з обігу за допомогою кредиту досягається значно важче, ніж їх випуск в обіг.

Контрольна функція кредиту полягає в тому, що в процесі кредитного перерозподілу коштів забезпечується банківський контроль за діяльністю позичальника. Зворотність кредиту дає змогу не тільки виявити порушення процесу виробництва чи реалізації продукції, а й зацікавлює підприємства, суб'єктів господарювання не допускати їх, оскільки такі порушення призводять до виплат "зайвих" відсотків банку, до обмеження або повного припинення видачі кредитів.

8.4. Форми та види кредиту.

Виділяються дві основні форми кредиту: **товарна і грошова**. У *товарній формі* виникають кредитні відносини між продавцями і покупцями, коли останні одержують товари чи послуги з відстрочкою платежу. Прикладом такої форми є комерційний кредит. Сфера *товарної форми* кредиту незначна, переважна його частина надається і погашається в грошовій формі. Грошовий кредит виступає, передусім, як банківський кредит. Кредитні відносини між банками і клієнтами виникають не тільки при одержанні останніми кредиту, а й при розміщенні ними своїх грошових заощаджень у вигляді внесків на поточних і депозитних рахунках.

Комерційний кредит надається постачальником покупцеві тоді, коли товаровиробник прагне реалізувати вироблений товар, але у покупця немає грошей для його придбання.

В залежності від організації кредитних відносин виділяють міжгосподарський, банківський і державний кредити.

Міжгосподарський кредит - це кредитні відносини, що виникають між окремими підприємствами, організаціями, господарськими товариствами у процесі їх розрахункових взаємовідносин, а також між підприємствами, організаціями і господарськими товариствами, з одного боку, і органами галузевого управління, з іншого, в процесі їх фінансових взаємовідносин. Комерційний кредит надається одним функціонуючим підприємством іншому у вигляді продажу товарів з відстрочкою платежу.

Банківський кредит - це кредитні відносини, в яких однією із сторін (в ролі позичальника чи кредитора) виступає банк.

Державний кредит - сукупність кредитних відносин, у яких, здебільшого, позичальником є держава, а кредиторами - юридичні або фізичні особи. Призначенням державного кредиту є мобілізація державою коштів для фінансування державних видатків, особливо, коли державний бюджет дефіцитний, а також для регулювання економіки. Державний кредит виступає у різних формах, до яких належать як товарні, так і державні позики, знаряддям яких є цінні папери (облігації, казначейські зобов'язання тощо). Державні цінні папери можуть випускатися як урядом, так і місцевими органами влади, а зобов'язання щодо розповсюджених цінних паперів є складовою частиною державного боргу.

В залежності від цільового спрямування кредит буває:

- виробничий та споживчий.

За строками користування кредити поділяються на:

- строкові, тобто кредити, надані на визначений у договорі строк. У свою чергу вони бувають короткострокові (до одного року), середньострокові (від одного до трьох років), довгострокові (більше трьох років);

- до запитання - це кредити, що видаються на невизначений строк і які на вимогу кредитора повинні бути повернуті у визначений ним час. Якщо кредитор не вимагає повернення, то кредит погашається позичальником у строк, визначений ним самостійно;

- прострочені кредити - це кредити, строк погашення яких встановлений кредитним договором, минув;

- відстрочені кредити - це кредити, стосовно яких на основі клопотання позичальника строки погашення були перенесені на більш пізній термін.

Якщо кредити надаються під забезпечення, то вони називаються *забезпеченими* або *ломбардними*, а якщо без забезпечення - *незабезпеченими* або *бланковими*. Більша частина кредитів надається під різні форми забезпечення.

Гарантія або поручительство - це зобов'язання третьої особи сплатити борг позичальника у випадку його неплатоспроможності; оформлюється як самостійне зобов'язання гаранта, чи поручителя, за допомогою передатного напису на вимозі (індосаменту).

В якості застави по кредиту можуть використовуватись такі види рухомого майна, як обладнання, машини, механізми, інвентар, транспортні засоби та космічні об'єкти, товари довготривалого використання (для індивідуальних позичальників).

За методами надання розрізняють кредити:

- надані у разовому порядку; тобто рішення щодо надання яких приймається окремо з кожного кредиту на підставі кредитної заявки;

- відповідно до відкритої кредитної лінії (надаються у межах завчасно визначеного ліміту кредитування) без погодження кожного разу з банком його умов;

- гарантовані, тобто банк бере на себе зобов'язання при потребі надати клієнту кредит у визначеному розмірі протягом відповідного періоду (наприклад, місяця, кварталу, року).

За характером і способом сплати відсотків виділяють кредити з фіксованою відсотковою ставкою; плаваючою відсотковою ставкою; сплатою відсотків одночасно з отриманням кредиту (дисконтний кредит).

В залежності від кількості кредиторів розрізняють кредити:

- надані одним банком;

- консорціумні, тобто кредити, що надаються кількома банками, один з яких бере на себе роль менеджера, збирає з банків учасників потрібну позичальнику суму ресурсів, укладає з ним договір і надає кредит.

- паралельні кредити передбачають участь у їх наданні декількома банками. В такому випадку кредит одному позичальникові надають різні банки, але на одних, завчасно погоджених умовах.

У практиці західних банків використовується класифікація кредитів в залежності від їх якісної характеристики:

а) найвищої якості,

б) задовільні,

в) маржинальний кредит,

г) критичний кредит,

д) збитковий кредит (що підлягає списанню).

В Положенні Національного банку України "Про порядок кредитування" в залежності від щойно названого критерію класифікації кредити розподіляють на:

а) стандартні,

б) під контролем,

в) субстандартні,

г) сумнівні,

г) безнадійні.

8.5. Кредитні системи.

Кредитна система - це сукупність кредитних відносин та інститутів, які реалізують ці відносини. Кредитні відносини виникають з приводу мобілізації тимчасово вільних грошових коштів підприємств, організацій, держави і населення та використання цих коштів на умовах повернення і платності для задоволення економічних і соціальних потреб суспільства.

Організаційна структура кредитної системи характеризується різноманітністю кредитних установ, які поділяються на три групи:

- 1) центральний банк;
- 2) банківський сектор ;
- 3) спеціалізовані кредитні установи.

До банківських установ відносять:

- комерційні банки,
- інвестиційні банки,
- ощадні банки,
- іпотечні банки,
- земельні банки,
- поштово-чекові банки,
- торгові банки.

Представниками небанківських кредитно-фінансових інститутів є:

- інвестиційні компанії,
- страхові компанії,
- ощадно-кредитні асоціації та кредитні спілки,
- пенсійні та інші фонди.

Кредитна система включає в себе два основних поняття:

1) сукупність кредитно-розрахункових і платіжних відносин, які базуються на певних формах і методах кредитування. Вони пов'язані з рухом позикового капіталу у формі різноманітних форм і видів кредиту;

2) сукупність кредитно-фінансових інститутів, які акумулюють вільні грошові кошти і направляють їх господарюючим суб'єктам, населенню, уряду.

Тема 9. Фінансові посередники грошового ринку.

9.1. Фінансові посередники і їх місце у структурі фінансового ринку.

До складу фінансових посередників входять такі типи кредитно-фінансових установ:

- *депозиторські установи* (комерційні банки та ощадні установи, взаємоощадні банки, позико-ощадні асоціації та кредитні спілки);

- *ощадні установи контрактного типу* (страхові компанії - компанії з страхування життя, компанії, що забезпечують інші види страхування, пенсійні фонди);

- *інвестиційні посередники* (інвестиційні та іпотечні банки, фінансові компанії).

Основна їхня функція - допомога в передачі коштів від потенційних заощаджувачів до потенційних інвесторів і навпаки. Фінансові посередники створюють свої фонди, беручи кошти в борг у заощаджувачів, за що останнім виплачується процентний дохід. Акумулюючи так кошти, вони надають їх під вищі проценти інвесторам. Різниця між отриманим і виплаченим процентним доходом спрямовується на покриття витрат фінансового посередника та на його прибуток.

9.2. Спеціалізовані небанківські кредитно-фінансові установи.

До числа цих установ слід віднести страхові компанії, пенсійні фонди, позиково-ощадні асоціації, будівельні товариства, інвестиційні та фінансові компанії, благодійні фонди, кредитні спілки. Ці інститути суттєво потіснили банки в акумуляції заощаджень населення і стали важливим постачальником позикового капіталу.

Основні форми діяльності цих установ на ринку позикових капіталів зводяться до акумуляції заощаджень населення, надання кредитів через облігаційні позики корпораціям та державі, мобілізації капіталу через всі види акцій, надання іпотечних та споживчих кредитів, а також кредитної взаємодопомоги. Вказані інститути ведуть гостру конкуренцію між собою як за залучення грошових коштів, так і в сфері кредитних операцій.

Інвестиційні компанії здійснюють кредитування малих та середніх фірм. Їх інвестиційні програми розраховані, як правило, на недовготривалий період і здійснюються в невеликих масштабах на відміну від інвестиційних банків.

Фінансові компанії здійснюють кредитування клієнтів шляхом купівлі їх боргових зобов'язань. Серед фінансових компаній важливе місце посідають холдинг-компанії.

Пенсійні фонди створюються фірмами для виплати пенсій працівникам і службовцям. Створення таких фондів дозволяє зменшити податкові платежі фірми та використовувати їх для купівлі акцій інших компаній, що забезпечує зміцнення фінансової могутності даної компанії.

Ощадно-збережні асоціації продають сертифікати своїм клієнтам. Вони приймають на свої рахунки ощадні вклади та інші чекові депозити і видають позики під заставу нерухомості. Ощадно-збережні асоціації можуть бути організовані або як кооперативи (взаємні компанії), або як акціонерні товариства (фондові компанії).

Кредитні спілки є різновидом кооперативів, створених окремими групами населення з метою об'єднання коштів для вирішення практичних проблем. Кредитні спілки утворюються на паєх для короткострокового кредитування їх учасників (для будівництва або ремонту будинку, купівлі автомобіля тощо).

Страхові компанії здійснюють страхування життя або майна. В нашій країні існує майнове і особисте страхування. *Майнове страхування* розрізняється залежно від категорії та за видами застрахованого майна - страхування будівель та споруд, сільськогосподарських культур та тварин, засобів автотранспорту і рибальських суден, домашнього майна тощо. *Особисте страхування* поділяється на страхування життя, яке включає змішане страхування, страхування дітей, шлюбне, страхування пенсій, на випадок смерті та втрати працездатності (довічне і на певний строк), страхування від нещасних випадків, в якому розрізняються особисте страхування, страхування за рахунок підприємств і організацій, страхування пасажирів. Кошти страхових організацій складаються із статутного фонду, поточних надходжень по страхових операціях та фондів спеціального призначення.

Каса взаємної допомоги - громадська кредитна установа, яка об'єднує на добровільних засадах громадян для надання взаємної матеріальної допомоги. Вони створюються при профспілкових організаціях для робітників та службовців - членів профспілки: у відділах соціального забезпечення місцевих рад народних депутатів - для пенсіонерів. Кошти каси взаємної допомоги формуються за рахунок вступних і членських внесків, пені за несвоєчасне повернення довгострокових позик, дотації профспілкових органів та інших грошових надходжень. За рахунок цих коштів надаються довгострокові (до шести, в окремих випадках до десяти місяців) та короткострокові (до чергового одержання заробітної плати) позики.

Ломбарди - це кредитні установи, які надають грошові позики під заставу рухомого майна. Ломбарди були створені з метою надання можливості населенню зберігати предмети особистого користування і домашнього вжитку, а також брати позику під заставу цих речей. Оцінка речей, що здаються на зберігання або під заставу для одержання позики, здійснюється за домовленістю сторін, а вироби з дорогоцінних металів - за державними розцінками. Для розвитку своїх операцій ломбарди можуть користуватися банківським кредитом.

Тема 10. Центральні банки.

10.1. Загальна характеристика центральних банків.

Головною ланкою банківської та кредитної системи будь-якої держави є центральний банк.

Серед різноманітних функцій центральних банків потрібно виділити основні, без яких неможливе **виконання головної мети центрального банку** - збереження стабільності національної грошової одиниці; та додаткові, що відповідають рішенням цього завдання.

10.2. Функції центральних банків.

Основні функції, що здійснюються всіма без винятку центральними банками, поділяються на регулюючі, контрольні та обслуговуючі.

До регулюючих функцій відносять:

- управління сукупним грошовим оборотом;
- регулювання грошово-кредитної сфери;
- регулювання попиту та пропозиції на кредит.

Під контрольними функціями розуміють:

- здійснення контролю за функціонуванням кредитно-банківської системи;
- проведення валютного контролю.

Обслуговуючі функції здійснюються при:

- організації платіжно-розрахункових відносин комерційних банків;

- кредитуванні банківських установ та уряду;
- виконанні центральним банком ролі фінансовою агента уряду.

Розробка та проведення грошово-кредитної політики включає в себе:

- визначення напрямків розвитку грошово-кредитної політики;
- вибір основних інструментів грошово-кредитної політики;
- створення та впровадження статистичної бази даних по грошовій масі, кредитах та заощадженнях;
- проведення аналізу і досліджень з проблем економіки та грошово-кредитної сфери даної країни або інших держав, які створюють основу грошово-кредитної політики;
- складання грошових програм та контроль за їх виконанням.

Не менш важливою регулюючою функцією центрального банку є регулювання попиту та пропозиції на кредит та іноземну валюту, що здійснюється за допомогою проведення інтервенцій на грошовому та валютному ринках. З метою кредитної експансії, центральні банки застосовують заходи по зниженню рівня ліквідності кредитно-банківських інститутів, а при кредитній експансії застосовують протилежні дії. Аналогічне значення мають валютні інтервенції.

Контроль за функціонуванням кредитно-банківської системи - одна з основних функцій центральною банку, яка обумовлена необхідністю підтримання стабільності цієї системи, оскільки довіра до національної грошової одиниці припускає наявність стійких та ефективно працюючих кредитно-банківських інститутів.

Не менш важливою контрольною функцією центрального банку є здійснення валютного контролю та валютного регулювання.

Ступінь жорсткості валютного контролю та валютою регулювання залежить передусім від загального валютно-економічного стану в країні.

Грошова емісія і зараз складає основу діяльності всіх центральних банків. В подальшому по мірі розвитку безготівкових розрахунків центральний банк почав виступати в ролі організатора і учасника платіжно-розрахункових відносин.

Інша обслуговуюча функція центрального банку - кредитування кредитно-фінансових інститутів та уряду. Будучи кредитором останньої інстанції, центральні банки надають позики кредитно-фінансовим установам, які зазнають тимчасових труднощів пов'язаних з недостатністю фінансових ресурсів. За допомогою кредитування уряду центральні банки здійснюють фінансування державного боргу та дефіциту державного бюджету. Ще одна обслуговуюча функція центрального банку - здійснення ним ролі фінансового агента уряду, тобто ведення урядових рахунків та управління активами різних урядових відомств.

Додаткові функції центрального банку не пов'язані безпосередньо з його головним завданням (збереження стабільності національної грошової одиниці), але сприяють його реалізації. До числа цих функцій відносять: керування державним боргом, проведення аналітичних розслідувань та ведення статистичної бази даних, виготовлення банкнот тощо. Функції проведення аналітичних та статистичних досліджень за своїм характером можуть бути досить неоднаковими та нерівнозначними у центральних банках різних країн. Аналіз в області грошово-кредитної та валютної політики в основному базується на даних платіжних балансів.

Таким чином, центральні банки - це органи державного регулювання економіки, яким надано монопольне право випуску банкнот, регулювання грошового обігу, кредиту, валютного курсу, зберігання золотовалютних резервів. Центральний банк є "банком банків", фінансовим агентом уряду при обслуговуванні державного бюджету.

10.3. Національний банк України та його функції.

В Україні центральним банком є Національний банк України (НБУ). Він представляє собою перший рівень банківської системи. НБУ створений згідно з Законом України "Про банки і банківську діяльність" і діє на підставі Закону "Про Національний банк України". Як центральний банк **НБУ виконує такі основні функції:**

- емісія грошей та організація їх обігу;
- є кредитором останньої інстанції для комерційних банків;
- організація розрахунків між банками;
- обслуговування державного боргу країни;
- проведення операцій на рику державних цінних паперів та валютному ринку;
- видача комерційним банкам ліцензій на здійснення банківських операцій та операцій з іноземною валютою;

- контроль за діяльністю комерційних банків.

Він виконує традиційні функції, характерні для центрального банку держави: є емісійним і розрахунковим центром держави, "банком банків" і банкіром уряду. Він здійснює регулювання і контроль за кредитно-фінансовою системою країни в цілому. Національному банку надане монополне право на випуск грошей у обіг. У той час як Казначейство Міністерства фінансів України не має права емісії грошей і здійснює фінансування державних витрат у межах доходів, що надійшли, у бюджет, а також отриманих кредитів. Цим самим забезпечується кредитна основа сукупного грошового обігу України.

Національний банк України було організовано у 1991 році і являє собою систему єдиного банку, що включає в себе центральний апарат, розташований у Києві, Кримське республіканське і 24 обласні управління. Управління НБУ діють від його імені в межах наданих їм повноважень і функцій. Вони підзвітні Правлінню банку. До функціональних підрозділів НБУ належать обчислювальні, розрахунково-касові центри, регіональні і Центральна розрахункові палати. Структурним підрозділом НБУ виступає апарат інкасації. Керівним органом НБУ є Правління, що очолює Голова Правління.

Як розрахунковий центр країни, НБУ встановлює правила проведення безготівкових розрахунків господарськими суб'єктами, а також організує розрахунки між комерційними банками в Україні. Він представляє інтереси держави у відносинах з центральними банками інших країн, у міжнародних фінансово-кредитних установах.

НБУ встановлює правила і проводить реєстрацію комерційних банків, видає ліцензії на проведення валютних операцій, здійснює нагляд за діяльністю комерційних банків на території України. Як банк банків він веде рахунки комерційних банків, здійснює їхнє розрахунково-касове обслуговування, надає кредити комерційним банкам, встановлює правила функціонування міжбанківського кредитного ринку в Україні. НБУ організує касове виконання бюджету банківською системою України, надає кредити уряду. На нього покладене виконання операцій по розміщенню державних цінних паперів, обслуговуванню внутрішнього державного боргу.

Крім того, на Національний банк покладене виконання операцій, зв'язаних з функціонуванням валютного ринку України. Він, за узгодженням з Кабінетом міністрів, встановлює офіційний курс національної грошової одиниці, створює валютні резерви, організує операції з монетарними металами.

Тема 11. Комерційні банки.

11.1. Класифікація і характеристика комерційних банків.

Банк - установа, що акумулює грошові кошти і заощадження та здійснює кредитно-розрахункові та інші операції.

За формою власності розрізняють акціонерні, неакціонерні, кооперативні, муніципальні, комунальні, державні та змішані, міждержавні (міжнародні) банки.

За терміном надання кредитів - банки короткострокового, середньо- та довгострокового кредитування.

За національною належністю - національні та іноземні банки.

За функціями та характером діяльності виділяють депозитні, універсальні та спеціалізовані банківські установи.

Муніципальні банки - різновид ошадних установ, першочергова діяльність яких зводилась до залучення заощаджень населення і виконання функцій скарбника муніципалітету. В сучасних умовах вони здійснюють практично всі види банківських операцій, а роль муніципалітетів зводиться до гарантії їх зобов'язань і призначення керівних органів.

Комунальні банки - спеціалізовані кредитні установи, призначені для кредитування та фінансування житлового і комунального господарства. Більша частина їх акцій належить місцевим органам влади.

Державні банки представляють собою кредитні установи, що знаходяться у власності держави.

Змішані банки - банки за участю державного і приватного капіталу.

Міждержавні (міжнародні) банки - міжнародні кредитні організації, створені на основі міждержавних договорів з метою регулювання валютних і кредитно-фінансових відносин.

Національні банки - це банки, що належать повністю або частково національним інвесторам і діють в їх інтересах. Діяльності цих банків здійснюється в межах законодавства країни, в якій:

функціонує їх материнська компанія. Згідно законодавстві більшості країн банки підпадають під категорію національних якщо 51 % акцій і більше належить інвесторам даної країни.

Іноземні банки - банки, які повністю або частково належать іноземним інвесторам. Їх діяльність в країні перебування регламентується особливим національним законодавством.

Універсальні банки - кредитні установи, що здійснюють всі основні види банківських операцій: депозитні, кредитні, розрахункові, фондів, довірчі та інші.

Спеціалізовані банки - банки, що спеціалізуються на кредитуванні певної галузі економіки або господарської діяльності чи групи населення або ж формах залучення коштів у вклади; характеризуються вузькою спеціалізацією. До категорії спеціалізованих банків включена велика кількість видів інститутів, функції та назви яких, а також обсяги і види операцій, роль в економіці різноманітні в різних країнах.

Різновидами спеціалізованих кредитних банків є: інвестиційні банки, що мобілізують ресурси та надають позики шляхом випуску і розміщення облігацій та інших зобов'язань.

Особливе місце у кредитній системі та на фінансових ринках займають комерційні банки. **Комерційний банк** - це кредитна установа, що здійснює універсальні банківські операції та надає різноманітні банківські послуги фізичним та юридичним особам всіх галузей народного господарства.

Вони виконують наступні основні функції:

- 1) мобілізація тимчасово вільних грошових коштів і перетворення їх в капітал;
- 2) кредитування підприємств, держави та населення;
- 3) випуск кредитних засобів обігу (кредитних грошей);
- 4) здійснення розрахунків та платежів в господарстві;
- 5) емісійно-засновницька діяльність;
- 6) консультування, надання економічної та фінансової інформації.

11.2. Операції комерційних банків.

Різноманітні операції комерційних банків поділяються на наступні види; пасивні, активні, акцентні, розрахункові, факторингові, лізингові, трастові, торгово-комісійні.

Пасивні операції - це операції, за допомогою яких банки утворюють свої ресурси (пасиви). Пасиви банків складаються з їхніх власних капіталів і притягнутих засобів. Власний капітал індивідуального банку - це капітал, що належить банкіру. Власний капітал акціонерного банку належить акціонерам. Він складається з акціонерного, резервного капіталів і нерозподіленого прибутку поточного року.

Акціонерний капітал - це капітал, мобілізований шляхом продажу акцій. Його сума дорівнює номінальній вартості випущених акцій. Резервний капітал складається з установчого прибутку, що представляє собою різниця між курсовою і номінальними вартостями випущених акцій, а також із щорічних відрахувань від поточної прибутку.

Власний капітал комерційного банку складає незначну довго всіх його пасивів - менш 10%. Йдеться про те, що комерційний банк виступає в ролі посередника в кредиті і власному капіталі служить лише основою для залучення чужих засобів.

Строкові вклади - це внески, що можуть бути вилучені вкладником тільки після закінчення часу, на яке вони були поміщені, чи через визначений час після повідомлення банку про їхнє вилучення.

Строкові вклади підприємств - це тимчасово вільні грошові капітали, що перевищують необхідний мінімум платіжних засобів на поточному рахунку.

Ощадні вклади громадян містяться у формі покупки чи сертифікатів на ощадну книжку, у якій вказуються умови приміщення внеску і відбиваються вилучення і надходження грошей.

Строкові вклади більш стійкі в порівнянні з безстроковою частиною позикових засобів банку. Тому вони можуть служити джерелом не тільки короткострокових, але і середньо, і довгострокових позичок, а також джерелом інвестицій у цінні папери. Відсоток, виплачуваний по строкових вкладах, залежить від терміну, на який поміщений внесок. Чим більше термін, тим вище відсоток.

Безтермінові вклади - це внески, що виплачуються банком на першу вимогу вкладника. Вони в основному мають форму внесків на поточні рахунки.

Активні операції - це операції, за допомогою яких банки пускають в обіг свої ресурси з метою одержання прибутку. Їх можна розділити на двох груп: операції, зв'язані з наданням позичок, і з інвестиціями в цінні папери. Позички класифікують за багатьма ознаками: умовам повернення і

термінам, на які вони надаються, характеру забезпечення, методам надання і цільовому призначенню. За умовами повернення позички поділяються на термінові і безстрокові.

Термінові позички надаються на певний строк, до витікання якого банк не має права вимагати їхнього повернення. Вони у свою чергу поділяються на короткострокові (до одного року), середньострокові (від одного року до п'яти років), довгострокові (понад п'ять років). Середньо- і довгострокові позички звичайно погашаються не одноразовим платежем, а різними частинами через визначені проміжки часу - чи місяць квартал.

Безстрокові позички - це позички, що надаються без установлення визначеного терміну погашення. Банк може зажадати їхнього повернення в будь-який час без чи попередження з попереднім повідомленням. Якщо банк не вимагає повернення позичок, позичальник погашає їх за своїм бажанням. Такі позички надаються в межах установленого для позичальника банком ліміту кредитування і біржових спекулянтів під забезпечення цінними паперами.

У залежності від забезпечення позички поділяються на **забезпечені і незабезпечені**. Характер забезпечення позички залежить від терміну, на який береться позичка. Позички під забезпечення вексями поділяються на два види: облік векселів і позички під їхню заставу.

Довірчі (трастові) операції - це операції, при виконанні яких банк є довіреною особою. В якості довіритель виступають окремі фізичні особи і корпорації, а також навчальні, релігійні, благодійні й інші заклади. Для окремих лиць на довірчих початках банки керують нерухомим майном, цінними паперами і грошовим капіталом. Прийняті для керування цінні папери банк може продати з метою придбання більш прибуткових паперів. При передачі банку грошових капіталів довіритель може наказати сферу їхнього приміщення. Якщо таких указівок ні, банк за своїм розсудом пускає їх в оборот.

№ п/п	Назва джерела інформації, автор, видавництво, рік видання
Основна	
1	Гроші та кредит: Підручник / [М.І.Савлук, А.М.Мороз, І.М.Лазепко та ін.] За редакцією М.І.Савлука. К. КНЕУ 2006 р. – 744 с.
2	Гроші та кредит: Навч. – метод. посібник для самостійного вивчення дисципліни. / [М.І.Мирун, М.І.Савлук, М.Ф.Пуховакіна та ін.] За редакцією М.І.Мируна – Вид. 3-тє, перероб. і доп. - К.: КНЕУ, 2008. – 176 с.
3	Івасів Б.С. Гроші та кредит. / Б.С.Івасів К.: КНЕУ, 2001 – 582 с.
4	Колодізєв О.М. гроші та кредит: підручник / О.М.Колодізєв, В.Ф.Колісниченко. – К.: Знання, 2010. – 615 с.
Додаткова	
5	Закон України „Про національний банк України” №679-ХІV від 20 05 1999 р. зі змінами та доповненнями./ /Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності. – 1999. – Вип.. 7 – с. 3-23.
6	Закон України «Про банки і банківську діяльність» №2121 – ІІІ від 07.12.2000 р., зі змінами та доповненнями./ /Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності. – 2001 р.
7	Закон України „Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом. зі змінами та доповненнями. // [Електронний ресурс] /Режим доступу: http://www.rada.gov.ua
8	Закон України «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті» (Зі змінами і доповненнями) №185/94 – ВР від 23.09.94 р.,// [Електронний ресурс] /Режим доступу: http://www.rada.gov.ua
9	Положення НБУ « Про порядок формування та використання резервів на можливі витрати по кредитах комерційних банків» від 31.06.2006 р. зі змінами та доповненнями./ / [Електронний ресурс] /Режим доступу: http://www.bank.gov.ua
10	Гальчинський А.С. Теорія грошей: Навчальний посібник. / А.С.Гальчинський. – К.: Основи. 2001 р. – 413 с.
11	Долан Э. Деньги, банковское дело и денежно – кредитная политика. / Пер. с английского В.Лукашевича и др. / Э Долан. СПб. 1994г. – 496 с.
12	Деньги , кредит, банки: Ученик / Под редакцией О.И.Лаврушина. – 2-е узд. Перераб. и доп. М.: Финансы и статистика. 2000. – 484 с.
13	Мишкін Фредерік С. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків. Пер. з англійської С.Панчишин і ін. К. Основи 1999р. – 963 с.
14	Владимирова М.П. Деньги, кредит, банки: учебное пособие./ М.П.Владимирова, А.И.Козлов. – 2-е издание. М.: КНОРУС. 2006. – 288 с.
15	Еорина Т.И. Деньги, кредит, банки: Учебное пособие. / Т.И.Еорина – Хабаровськ. РИЦ ХГАЭП. 2003. – 144 с.
16	Янович П.А.Деньги, кредит, банки: Учебно-методическое пособие для студентов экономических специальностей всех форм обучения. /П.А.Янович. – Мн.: БНТУ, 2006. - 56 с.
17	Международные валютно – кредитные и финансовые отношения. Под редакцией Красавиной Л.Н. М. Финансы и статистика 2000.
18	Монетарна політика Національного банку України: сучасний стан та перспективи змін / За ред. В.С. Стельмаха. – К.: Центр наукових досліджень Національного банку України, УБС НБУ, 2009. – 404 с.
19	Лагугін В.Д. Гроші та грошовий обіг. / В.Д.Лагугін. К. Знання 2002.
20	Боринець С.Я. Міжнародні валютно – фінансові відносини. / С.Я.Боринець. К. Знання 2009. – 305 с.

21	Ющенко В.А. Валютне регулювання. / В.А.Ющенко В.І.Міщенко К. Знання. 1999. – 359 с.
22	Лагутін В.Д. Кредитування: теорія і практика. / В.Д.Лагутін К. Знання. 2002.
23	Ющенко В.А. Гроші: розвиток попиту та пропозиції в Україні. – 2-ге видання, перероблене та доповнене / В.А.Ющенко В.І.Лисицький К.:Скарби, 2000. – 336 с.
24	Алексеев І.В. Гроші та кредит. / Алексеев І.В., Колесник М.К., Вівчар О.Й. та ін. - Львів, Вид. Національного університету «Львівська політехніка», 2004.- 167 с.
25	Бровкова Е.Г. Фінансово-кредитна система держави. / Бровкова Е.Г. Продиус І.П. К.:Сирин, 2007. – 224 с. – 65. 26
26	Свиридов О.Ю. Деньги, кредит, банки: Учебное пособие. / Свиридов О.Ю. – М.: ИКЦ «МарТ» Ростов н/Д: Издательский центр «МарТ» - 2004. 480с.
27	Туган-Барановський М.І. Паперові гроші та метал. / Туган-Барановський М.І. – К.: КНЕУ, 2004
28	Фишер Ирвинг. Покупательная сила денег. / Фишер Ирвинг М.: Дело, 2001. -320 с.
29	Фридмен Милтон. Количественная теория денег. / Фридмен Милтон М.: , 2006 – 131 с.
30	Фридмен Милтон. Основы монетаризма. / Пер. с англ. – 2-е изд. - М.:Теис ,2002.- 175 с.
31	Харрис Л. Денежная теория. / Харрис Л. М.: Прогресс, 2000 р.-750 с.
32	Демківський А.В. Гроші та кредит. / Демківський А.В. К.: Дакор; Вира-Р. 2003.-528 с.
33	Шумпетер Й. Теория экономического развития. / Шумпетер Й. М.:Прогресс, 2009 – 360 с.
34	Гриченко О. Гроші та грошово-кредитна політика. / Гриченко О. К.: Основи, 2007.
35	Иванов В.М. Грошово-кредитны системи зарубіжних країн: Курс лекцій. / Иванов В.М., Софищенко И.Я. К.,МАУП, 2001.-232 с.
36	Колодізев О.М. Гроші та кредит: Навчальний посібник. / Колодізев О.М., Яременко О.Р. Х.: Інжек, 2004 – 153 с.
37	Костіна Н.І. Гроші та грошова політика: Навчальний посібник. / Костіна Н.І. К.: НІОС, 2001 – 224 с.
38	Гроші та кредит: Навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни / Укладач С.В.Медведчук С.В. та ін.. – Львів, 2002. – 87 с.
39	Мельник С.М. Інфляція: теорія і практика регулювання. / Мельник С.М. К. Знання, 1999. – 169 с.
40	Мирун Н.И., Герасимович А.М. Банківське обслуговування підприємств і населення. / Мирун Н.И., Герасимович А.М. К., 2006.
41	Шемет Т.С. Теорія і практика валютного курсу. / Шемет Т.С. К.: Либідь., 2006 р. 358 с.
42	Нікбахт Е. Фінанси. / Нікбахт Е., Гроппеллі Н. К.: «ВИК», «Глобус», 1993.
43	Носкова И.Я. Міжнародні валютно-кредитні відносини: навчальний посібник для вузів . / Носкова И.Я. М.: Банки і біржі. 2005.-208 с.
Фахові періодичні видання	
44	Вісник Національного банку України. Щомісячний науково-практичний журнал Національного банку України. Вісник зареєстровано Держкомвидавом України 09.06.1994 р. Свідоцтво КВ № 691
45	Бюлетень Національного банку України. Щомісячне статистичне видання Національного банку України. Бюлетень зареєстровано Держкомвидавом України 24.01.1994 р. Свідоцтво КВ № 396
46	Фінанси України. Науково-теоретичний та інформаційно-практичний журнал Міністерства фінансів України. Журнал зареєстровано Держкомвидавом України 25.06.1995 р. Свідоцтво КВ № 1513